

РОЛЬ НОМЕНКЛАТУРНОЇ ЛАТИНИ У СТАНОВЛЕННІ НАУКОВОЇ МОВИ

Воскобойник-Шпинта Галина Миколаївна,

канд. філол. наук, ст. викл.

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ

У статті проаналізовано офіційну, міжнародну, наукову номенклатурну латину; виділено особливий шар спеціальної лексики – номенклатурну латину як наукову субмову, мову-посередник, яка поєднує елементи класичної латини і деякі номенклатурні новотвори.

Ключові слова: латинська мова, зоологічна номенклатура, субмова, мова-посередник, класичні мови.

Латинська мова пройшла довгий етап становлення, розвитку, починаючи від архаїчного періоду (VII–II ст. до н.е.) до гуманістичної та просвітницької латини (XVI–XVIII ст.). В епоху Просвітництва на території Європи латина функціонує як основна мова науки, зберігаючи цей статус у деяких галузях до XVIII ст., а у біології – навіть до початку XIX ст.

Головне призначення біологічної номенклатури загалом, як і окремих її різновидів (зокрема, зоологічної), – забезпечення однозначного розуміння й адекватної ідентифікації кожної живої істоти у світовому науковому просторі, що можливо лише за умови уніфікації, сталості назв. Офіційною мовою зоологічної номенклатури (далі – ЗН) обрано латинську як наукову мову, в якій відсутня варіативність та перманентна змінюваність, що забезпечує сталість номенклатури [Майр, Линсли, Юзингер, 1956, 226]. Крім того, латина у цій галузі активно функціонує і розвивається, збагачуючись принаймні лексично, адже постійно досліджуються нові види, які потребують номінації.

Як відомо, етапним у розвитку ЗН стало запровадження спеціальних Кодексів. Однак у кожному наступному виданні Кодексу, порівняно з попереднім, засвідчено суттєві зміни, більше того, деякі його положення викликають у фахівців сумніви [Горностаев 1974; Мордухай-Болтовской 2005]. Зоологічна номенклатура досить жорстко регламентується Міжнародним кодексом зоологічної номенклатури (*International Code of Zoological Nomenclature*). Серед іншого, Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури (далі – МКЗН) вимагає коректного слововживання, дотримання певних лексичних норм і граматичних правил.

Номенклатурна латина (далі – НЛ) виділена на матеріалі міжнародного лексичного фонду ЗН на основі деяких лінгвістичних особливостей латиномовної ЗН, виявлених на різних мовних рівнях (зокрема, граматичному, дериваційному, лексичному, морфонологічному, семантичному). Деякою мірою ці риси зумовлені призначенням і принципами ЗН, спрямованими на забезпечення сталості та універсальності назв, відповідно до вимог МКЗН. Однак лінгвістичні особливості ЗН, хоча й інколи впливають з окремих положень МКЗН, втім до них не зводяться і не обмежуються, що визначає **актуальність** даного дослідження.

Метою роботи є аналіз лінгвістичної природи номенклатурної латини як особливого шару спеціальної лексики та з'ясування її ролі в посередництві між класичною латиною та мовою науки.

Об'єктом дослідження є латиномовні, міжнародні назви тварин, які поширені на території України. **Предмет** – лінгвістичні (граматичні, дериваційні, лексичні, семантичні) особливості ЗН.

На граматичному рівні аналізу ЗН ми спостерігаємо своєрідну обмеженість частини мовного складу (лише іменні частини мови), відмінкових форм (лише номінатив та генетив) та синтаксичних конструкцій (лише 2- та 3-компонентні словосполучення).

До того ж, існують ще вужчі обмеження: окремо для назв видової (вид та підвид), родової (рід, підрід) та вищої групи (таксони, вищі роду – від підтриб до царств) таксонів [Воскобойник-Шпинта 2013, С. 32].

Виходячи з посилань на МКЗН, жодна інша частина мови, окрім іменних, та граматична форма (номінатива та генетива, однини й множини) у Кодексі відсутні. Однак у номенклатурі досить багато прикметників, які зустрічаються у формах різних ступенів порівняння. Наприклад, у назвах бджіл вживаються переважно різні суфіксальні морфеми на позначення найвищого ступеня порівняння, а саме: **-issim-** (*Melitaea cinxia clarissa* від лат. *clārus*, *a*, *um* "ясний, світлий"), **-lim-** (*Andrena similima* від лат. *similis*, *e* "схожий"), **-rim-** (*Andrena pulcherrima* від лат. *pulcher*, *chra*, *chrum* "красивий"). У назвах інших груп комах зустрічаються також суплетивні форми вищого та найвищого ступенів прикметників: *Chasara briseis major* (від лат. *magnus*, *a*, *um* "великий"), *Limenitis populi minor*, *Chortodes minima* (від лат. *parvus*, *a*, *um* "малий") та ін.

Крім того, у ЗН використовуються дієслівні форми (96), а саме дієприкметникові, як активного (*Participium praesentis activi* – 27), так і пасивного (*Participium perfecti passivi* – 69) станів. Зокрема, видові назви комах, які відображають особливості забарвлення тіла: *Lacanobia splendens* (від лат. *splendeo*, *dui*, –, *ere* "блистити"), *Euxoa nigricans* (від лат. *nigrico*, –, –, *āre* "бути чорнуватим"), *Mythimna pallens* (від лат. *palleo*, *pallui*, –, –, *ēre* "ставати блідим, блідніти"), *Andrena decorata* (від лат. *decoro*, *avī*, *atum*, *are* "прикрашати"), *Euxoa recussa* (від лат. *recutio*, *cussī*, *cussum*, *ere* "відображати") тощо.

Хоча у ЗН прийменники та числівники як такі відсутні, але досить часто останні виконують роль словотвірних префіксальних компонентів: **Paraceras** (від *παρά* "біля, поблизу", *kéρας*, *ατος* *τό* "ріг"); *Andrena hypopolia* (грец. *ὑπο-πόλιος*, 2 "сивуватий", від *ὑπό* "близько до" + *πολίος* 3, 2 "сивий"); *Nycteridopsylla pentactena*, *Ischnopsyllus hexactenus*, *I. octactenus* відповідно – від *πέντα* "п'ять", *ἕξ* "шість", *ὀκτώ* "вісім" та іменника *κτεῖς*, *κτενός* *ὁ* "гребінь".

Також у номенклатурі простежуються специфічні дериваційні процеси. Кожна таксономічно-похідна назва може стати основою для утворення наступної, так що вони інколи складають цілі номенклатурні ланцюги, які можуть бути ще й розгалуженими. Але словотвірні засоби у них досить одноманітні і навіть примітивні.

На підставі такого розподілу можна незалежно від складності дериваційного рівня розглядати окремо словотвір загальномовний і власне номенклатурний (йдеться про назви, утворені від інших таксономічних номенів, встановлених раніше). Це дозволить оцінити загальний характер словотвірного процесу в таксономічній номінації на противагу запозиченню, що дозволить підкреслити наявність в номенклатурі власного потенціалу словотворення, його специфічних засобів.

Наприклад, родова назва *Hylaeus* знаходиться на першому рівні словотвору – загальномовному, оскільки походять від грец.: ὑλαῖος з "лісний", а утворені безпосередньо від цієї лексеми назви належать до другого рівня словотвору – номенклатурного. Це зокрема кілька підродових назв – *Nesylaeus*, *Deranchylaeus* та видова *C. hylaeiformis*.

Родова назва *Andrena*, не маючи словникового відповідника, може тлумачитися хіба що через пізніший синонім *Anthrena* (грец. ἀνθρήνη ή – шершень), ймовірно, запропонований із пуристичних міркувань. Це слово хоча і є зоопротонімом, але видається не первинним, а вторинним, двокореневим (від -ἄνθος, εος τό – квітка + ῥήν, ῥήνός ή – вівця, тобто "квітова вівця"). Таким чином, аналізована лексична одиниця є загальномовним похідним першого рівня. Відповідно до цього *Andrena* належить до другого рівня мішаного словотвору, а більшість утворених від неї підродових назв (*Chrysandrena*, *Leucandrena*, *Poecilandrena*, *Aciandrena*, *Cordandrena*, *Aenandrena* та ін.) – до третього мішаного, оскільки перший "крок" у них залишається загальномовним. Нарешті *Parandrenella* (1958) належить до четвертого мішаного рівня словотвору, що може походити від раніше утворених підродових назв *Parandrena* (1897) або *Andrenella* (1933).

Ще однією особливістю ЗН є велика її насиченість іншомовною лексикою, зокрема нелатинського походження, переважно – грецького (42,4 %). Лексика з компонентами грецького походження в номенклатурі зазнала переважно графічної асиміляції (32,0 % від загальної кількості), порівняно з наслідками граматичної (9,3 %) та лексико-семантичної (1,1 %) асиміляцій. Граматична асиміляція в ЗН характеризується морфологічними відмінностями у визначенні категорії роду (трансгендерна асиміляція) та частиномовної належності (конверсійна асиміляція). Частка транслітерованої грецької лексики становить 11,7 % [Воскобойник-Шпинта 2013, 49–54]. Іншомовна лексика (переважно відтопонімічні та відантропонімічні лексичні одиниці), запозичена з різних сучасних мов, здебільшого потрапляє в ЗН шляхом транслітерації.

Зауважимо, що монофонологічні номени комах схильні до поліваріантності звукової передачі однієї літери, що призводить до проблем визначення мовної належності та лексико-семантичної відповідності. Найпоказовішим прикладом неоднозначної відповідності наслідків процесу латинізації грецької лексики є родова назва бджоли *Evodia*. На нашу думку, можливими є три варіанти походження назви: 1) εὐοδία ή "хороший шлях" (де εὖ τό "добро, благо" та ὁδός ή "шлях, дорога"); 2) εὐωδία ή "пахощі, аромат" (εὖ + ὄζω, ὀσδω "мати запах, пахнути"); 3) εὖ та ᾠδή = ᾠδα "пісня, спів птахів". Часто зустрічаються відтопонімічні ентомоніми з графічною варіативністю окремих літер: *Maculinea nausithous kijevensis* і *Parnassius apollo kiewensis*; *Polyommatus krymaeus* і *Lasiommata maera crimaeta*; *Polyommatus artaxerxes ukrainica* і *Parnassius mnemosyne ucrainica* тощо.

Передача кожного з шиплячих звуків здійснюється різними варіантами сполучень літер, що створює проблеми неоднозначності: щодо літери **Ш**, відомо понад десять варіантів передачі, аж до 8-літерного [Горностаєв, Забинкова, Каден, 1974, 77]. Ще важчими видаються наслідки транспозиції відантропонімів з мов на основі латиниці, де літери, а особливо їх сполучення позначають зовсім інші звуки, ніж у

латині: *Caradrina wulschlegeli schwingenschussi* – совка вульшлегелі швінгеншуса; *Periphanes treitschkei* – совка Трейчке, *Leptidea duponcheli lorkovici* – білюшок Дюпоншеля (видова та підвидова назви дані на честь відповідно французького та хорватського ентомологів – J. Duponcheli, Z. Lorković).

Проблема ускладнюється також і тим, що МКЗН не припускає використання діакритичних знаків [МКЗН, ст. 27], зокрема знаків довготи, короткості, знака тремі, що призводить до некоректної вимови. Наприклад, родова назва одного з родів кровосисних комарів – *Aedes*, записується як *Aedes*. Разом із тим, у МКЗН передбачено довільне або навіть помилкове сполучення літер у номенах, що узгоджується з бажанням автора, незалежно від походження лексичної одиниці [МКЗН, ст. 30.1.4.1.].

Для ЗН властиві й семантичні особливості, які мають частковий характер, оскільки стосуються лише значень певних лексем, порівняно з загальномовними значеннями. Крім того, в межах ЗН одна лексема може набувати відмінних значень щодо представників різних систематичних груп. Особливості такого характеру виявляються чи не в кожній спеціалізованій субмові. Наприклад, видова назва бджоли *Colletes nasutus* (колет носатий, від лат. *nasus*, *i* m – ніс), вказує на її особливість порівняно з іншими, хоча ніс як такий у бджіл цього виду відсутній. Мається на увазі **наличник**, щиток на передній стороні голови, який за розташуванням дещо подібний до **носу**, а його видовженість [Осичнюк 1960, 64, 65, рис. 30] створює враження "носатості". Тобто під носом тут розуміється саме наליчник. *C. brevicornis*, від лат. *brevis*, *e* – короткий, *corni*, *us* n – **ріг**, ріжок, але останнє щодо комах вживається переважно у значенні **вусик**, тобто дослівний переклад назви – коротковусий; *Solenopotes capillatus* (соленопотес волосистий, від лат. *capillatus*, *a*, *um* "покритий волоссям", "довговолосий"): номінація мотивується великою кількістю щетинок (два ряди) на тілі комахи [Сергієчко 1974, 88–89, рис. 44, 1], створюючи враження волосатості. У даному випадку щетинність прирівнюється до волосатості.

Таким чином встановлюється кілька особливостей ЗН, що певним чином впливають з вимог МКЗН, які, у свою чергу, визначені фаховою спільнотою для забезпечення оптимізації номінаційної діяльності. Визначені особливості стосуються основних власне лінгвістичних аспектів, розмежування їх досить умовне через тісний взаємозв'язок.

НЛ вважається мовою-посередником, оскільки ця мова створена на основі граматики, фонетики, лексикографії, синтаксису латинської мови задля позначення сучасних об'єктів природи. Зважаючи на те, що НЛ зосереджує в собі залишки класичного латиномовного лексичного фонду зі штучним словотворенням та інноваційним підходом до створення сучасних назв (безвідносно до традиційної номінації). Традиційними принципами номінації ми вважаємо надання об'єкту назви за пріоритетною соматичною або іншою характеристичною ознакою або за іменем номінатора [Воскобойник-Шпинта 2013, 165].

Отже, НЛ розглядається нами як різновид штучної мови, мови міжнародної спільноти (мова науки), яка функціонує на термінологічному рівні. Лексичний фонд НЛ становить класичний фонд латинської мови, однак має певну специфіку, яка ґрунтується на основі вимог МКЗН.

Воскобойник-Шпинта Г. Н., канд. филол. наук, ст. препод.

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца, г. Киев

Роль номенклатурной латыни в становлении научного языка

В статье анализируется официальная, международная, научная номенклатурная латынь; выделяется особый слой специальной лексики – номенклатурная латынь как научный субязык, язык-посредник, который сочетает элементы классической латыни и некоторые номенклатурные новообразования.

Ключевые слова: латинский язык, зоологическая номенклатура, субязык, язык-посредник, классические языки.

Voskobojnyk-Shpynta G. M., Ph. D., Lecturer

Bogomolets National Medical University, Kyiv

Role of Latin Nomenclature in the Development of Scientific Language

In the article the official, international, scientific Latin nomenclature is analyzed; the author determines a special layer of vocabulary – Latin nomenclature as a scientific intermediate language, which combines elements of classical Latin and some nomenclatural innovations.

Key words: Latin, zoological nomenclature, sublanguage, intermediation language, classical languages.

Література:

1. *Воскобойник-Шпинта, Г. М.* Латинське ентомологічне номенклатура : структурно-семантичний аспект : монографія / Галина Миколаївна Воскобойник-Шпинта. – К. : Видавництво Карпенко В. М., 2013. – 193 с.
2. *Горностаев, Г. Н.* Латинские названия животных и растений / Горностаев Г. Н., Забинкова Н. Н., Каден Н. Н. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 148 с.
3. *Древнегреческо-русский словарь.* [в 2-х т.] / Сост. Дворецкий И. Х. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1905 с.
4. *Майр, Э.* Методы и принципы зоологической систематики / Э. Майр, Э. Линсли, Р. Юзингер. – М. : Изд-во иностр. литер., 1956. – 352 с.
5. *Мордухай-Болтовской, Ф. Д.* О происхождении латинских названий пресноводных ракообразных / Ф. Д. Мордухай-Болтовской // Биологические ресурсы пресных вод: беспозвоночные : сб. науч. работ, посвящ. 95-летию со дня рождения Филарета Дмитриевича Мордухай-Болтовского. – Рыбинск : [Б. и.], 2005. – С. 6–19.
6. *МКЗН: Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури.* – Вид. 4-е. – К. : Бібліотека офіційних видань, 2003. – 176 с.
7. *Осичнюк, Г. З.* Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 4. Бджоли-колетиди / Г. З. Осичнюк. К. : Наук. думка, 1960, 159 с.
8. *Сергієчко, Г. Д.* Фауна України. Т. 22. Вип. 3. Воші / Г. Д. Сергієчко. – К. : Наук. думка, 1974. – 110 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14